

FOTO: ARCHIV J. PEREGRINA

s profesory

Filozofie ve světě „informožravců“

Koho oslovuje filozofie v současném světě? Může být lidem nějak užitečná? Berou ji vážně přírodovědci? Bere ji vážně vůbec někdo jiný než sami filozofové? Není to jen přemýšlení nahlas zahalené do obskurního jazyka, aby budilo dojem, že se týká čehosi hlubokého? Jsou filozofové významnými „veřejnými intelektuály“? Filozof Jaroslav Peregrin patří k těm českým akademikům, kteří jsou ochotní a schopni o svém oboru mluvit přístupným jazykem i s ironickým nadhledem.

Michal KOMÁREK

Coby vystudovaný matematik a odborník na logiku se profesor Jaroslav Peregrin nebojí ani pohledu na vztah humanitních a přírodních věd. „Někteří přírodovědci si myslí, že filozofie musí splňovat stejné nároky jako jejich obory. Jiní se na ni naopak dívají spíš jako na umění. Chci ukázat, že filozofie je odborná disciplína podobně jako přírodní vědy, i když je v něčem jiná,“ říká.

V knížce Filozofie pro normální lidi jste se pokusil filozofii přiblížit laikům. Povedlo se to? Jaké máte na knihu ohlasy?

Mám dojem, že si to přečetlo relativně dost lidí. Ta kniha se docela dobře prodávala, přesná čísla si nepamatuji, ale byly to tisíce kusů, což je na tento žánr, myslím, dobré. Takže snad to trochu širší okruh lidí zasáhlo.

Mně ta kniha připadala jako mimořádně dobrý pokus o přiblížení filozofie, nicméně mi stejně některé pasáže přišly bez alespoň nějaké obeznamenosti s filozofickými tématy těžko čitelné...

Asi se mi přístupný výklad nepodařilo udržet v celé knize. Třeba můj soused, který je programátor, mi říkal, že se dostal do půlky a pak to už nešlo. Zřejmě jsem to neuměl napsat tak, aby to bylo k přečtení pro kohokoli.

Má to vůbec smysl vykládat filozofii komukoli?

Úplně komukoli asi ne. Měl jsem na mysli hlavně vzdělané lidi, ale ne nutně z humanitních oborů.

V poslední době jsem vedl několik rozhovorů s přírodovědci a někdy se mi zdálo, že příliš spoléhají na výkonnost vlastního oboru. Že si nechtějí připouštět otázky o předpokladech vědy, její roli ve společnosti, respektive, že ji vidí jako jednoznačně pozitivní věc, o jejichž konkrétních přínosech nemá ani smysl diskutovat...

Ano, je to téma, které jsem měl také na mysli. Na druhou stranu – nerad se konfrontuju s lidmi z jiných oborů. Mnohdy je pravda, že dělají nesrovnatelně užitečnější věci než my tady. Třeba můj bratr je významný lékař, a když srovnávám společenskou důležitost toho, co dělám já, s tím, co dělá on, tak se cítím velice malý. A myslím, že to srovnání platí i směrem k řadě dalších vědců. Nerad bych vypadal, že chci někoho nějak poučovat nebo mistrovat.

Nicméně...

Myslím si, že pro lidi, kteří dělají nějakou speciální vědu, je dobře, když se na to, co dělají, dokážou podívat s nadhledem. Zasadit to do širších souvislostí.

Pokračování na str. 2

hovorů

Jaroslav Peregrin

Dokončení ze str. 1

A pak je tu ještě jedna specifičtější věc – u přírodovědců se setkáváme se dvěma zcela protichůdnými názory na humanitní vědy. Je tu hodně lidí, kteří mají pocit, že na humanitní vědy musejí být brána stejná měřítka jako na přírodní a pokud jim nedostojí, tak to prostě nejsou žádné vědy a je to spíše nějaký podvod. To jsou ty diskuse kolem hodnocení vědy, kolem toho, nakolik má být založená na stejném druhu kvantifikace, jaká je běžná v přírodních vědách, a podobně.

Na druhou stranu jsou přírodovědci, kteří mají pocit, že humanitní vědy by měly kompenzovat něco, co cítí jako duchovní přízemnost přírodních věd, a že by tedy měly být hodně jiné, spíš něco jako umění. Jako když vám přírodovědec, který chce ukázat, že není žádný „fachidiot“, začne vyprávět, jak hraje na klavír.

Chtěl jsem ukázat, že filozofie je odborná disciplína, podobně jako přírodní vědy, i když je v něčem jiná.

V čem je tedy to specifikum?

Mám dojem, že ať už děláme jakýkoli obor, tak se při kladení obecnějších a obecnějších otázek vždy v nějakém bodě dostaneme na hranici, kde už začínou být otázkami filozofickými. Lidé ze speciálních vědních oborů si často myslí, že i k řešení těchto otázek jim stačí nástroje jejich specializace. Myslím si, že to tak není vždy.

Kdysi jsem v jednom článku uváděl příklad s kategorií „čas“ ve fyzice. Je to klasická filozofická otázka a už tuším Augustin řekl, že všichni víme, co je to čas – dokud se nás na to nikdo nezeptá. A fyzikové třeba začínou řešit otázky, jak se čas může třeba různě cyklit a zamotávat. Mají pro to svoje poznatky a nástroje; na druhé straně je to už do velké míry práce s pojmy, která by měla být doménou filozofů. Například otázka, zda když se něco zamotá do sebe, má smysl tomu ještě říkat „čas“. Čili: Myslím, že jak otázky speciálních oborů přerůstají do filozofických otázek, tak na to většinou už nestačí odbornost speciálních věd.

Jak tomu rozumět? To zní trochu jako fenomenologický přístup – že filozofové vlastně vědecké pojmy vracejí na nějakou půdu přirozeného vnímání, vytrhávají je z té přílišné vědecké abstrakce. Tak to ale asi nechápou všichni filozofové...

Oповідí na otázku, co je filozofie, je skoro tolik, co filozofů. Ale já osobně si myslím, že filozofie nemá svůj vlastní předmět v tom smyslu, v jakém třeba zoologové zkoumají zvířata. Myslím, že filozofie zkoumá ty hodně obecné otázky, do kterých přerůstají otázky, které si klademe vlastně ve všech oblastech. Jeden z mých filozofických hrdinů, Wilfrid Sellars, na otázku, co je filozofie, odpověděl, že filozofie se zabývá tím, jak spolu věci, v nejširším smyslu toho slova, souvisejí, v nejširším smyslu toho slova. To se mně moc líbí.

Můžeme to převést na konkrétnější půdu – učíte filozofii na vysoké škole. Co lze vlastně z filozofie učit?

To je další téma, na které jsem v té knize chtěl upozornit. Psal jsem jí ostatně poté, co jsem byl požádán, abych v Hradci Králové vedl kurz o soudobé filozofii. Myslím, že musíme odlišovat filozofii obecně, což je hlavička, pod kterou se vejde leccos. A filozofii jako akademickou disciplínu. Pokud má a může filozofie existovat jako skutečně akademická disciplína, tak tu

Věda podle mě není nástroj zajišťování lepší budoucnosti, ale nástroj, který uspokojuje ty naše „informožravé potřeby“.

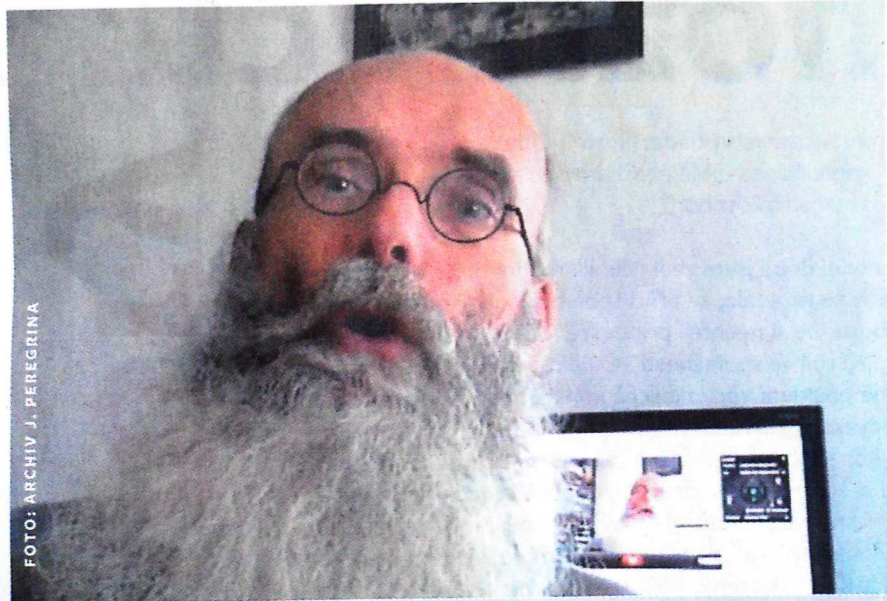

FOTO: ARCHIV J. PEREGRINA

Prof. RNDr. Jaroslav Peregrin, CSc.

je český logik a analytický filozof, je jedním z průkopníků propagace analytické filozofie a filozofie jazyka v českém prostředí. Vystudoval matematicko-fyzikální fakultu UK (1976-1981), profesorem v oboru logiky je od roku 2002. Působí v Akademii věd, na FF UK a na Univerzitě v Hradci Králové. Zabývá se mj. Wittgensteinem či W. V. Quinem, kterého též překládal; rozvíjí pozice inferencialismu Roberta Brandoma.

musí být něco jako základní odbornost. Člověk, který studuje filozofii, se musí naučit nějaké základní penzum odborných znalostí. Jinak by filozofie jako odborná akademická disciplína nemohla existovat.

Co je ale tím základním penzem znalostí? Jeden vysokoškolský profesor – neučí filozofii – mi nedávno na otázku „jaci jsou dnešní studenti“, odpověděl, že jsou „jiní“. A to především právě v tom, že pro ně neplatí klasický „kánon“. Že pro ně není problém přiznat, že něco nečetli, neznají to, nepovažují to za součást disciplíny...

Pokud jde o filozofii u nás, tak k tomu přistupuje ještě dost složitý vývoj v posledních desetiletích. V Česku opravdová filozofie spousta let před rokem 1989 oficiálně neexistovala, nebyly tu žádné normální standardy. A po roce '89 měli při obnovování filozofie silné slovo lidé, kteří přišli z disentu. Byli často velmi vzdělaní a chytří, ale také měli často pocit, že filozofie spíš nemůže být odborná disciplína, že musí být stále nějak „nad věcí“, že se musí vyhnout jakékoli „fachidiocii“. Filozofie se tak tady dlouhou dobu pohybovala v podivném vakuu. Když jsem učil filozofii na začátku devadesátých let, tak jsem se u zkoušek často setkal s tím, že studenti mnohdy nechápali, že po nich chci nějaké vědomosti. Měli pocit, že filozofie není o vědomostech, ale že je to spíš takové přemýšlení nahlas.

A je to tedy co?

Strávil jsem tehdy také rok na univerzitě v Kostnici a tam jsem viděl, že filozofii lze dělat i jinak – že filozofie může být více méně jasně vymezená odborná disciplína. Ale samozřejmě je filozofie fragmentovaná tím, že různí filozofové mají pocit, že ten „kánon“ je někde jinde. Někteří mají pocit, že filozof musí umět řecky a latinsky a musí číst v originále Platóna. Pak jsou zase takoví, kteří si myslí, že filozof musí do hloubky umět především logiku a podobné věci. A pak jsou lidé, kteří říkají, že je jedno, co filozof umí, ale hlavně musí nastolovat společensky palčivé problémy. To jsou dost odlišná pojetí.

Jaký je váš přístup?

Já tihnu k analytické filozofii, ta má výhodu v tom, že obsahuje věci, které můžete studenty učit – logiku, určitým způsobem pojatou teorii poznání... Podle mě jsou to věci vhodné z pedagogického hlediska. A když je student nějak strávil, ale pak dělá filozofii jinak, tak vím, že to není proto, že ničemu nerozumí a snaží se to zamaskovat používáním nějakého obskurního jazyka, ale že něco ví, jenom má pocit, že je třeba to dělat jinak.

Jak je to s tím „nastolováním společensky palčivých otázek“? Kdysi jsem se jednoho profesora filozofie ptal na nějaké velké aktuální společenské téma a on mi odpověděl, že mi k tomu nemůže nic říct, protože je specialistou na Platóna. Přišlo mi to smutné. Skoro jako popření toho, co by filozofie měla být.

Rozumím tomu. Filozofie by v poslední instanci opravdu měla být od toho, aby pomáhal v orientaci ve světě, ve společnosti. Na druhou stranu to má smysl jen tehdy, když to vychází z nějakého solidního základu. Jinak není filozof v hledání odpovědí o nic lepší než kdokoli, koho potkáte na ulici. Filozof by neměl mít pocit, že je odborníkem na všechno a že může odpovídat na jakékoli otázky. Je to trochu delikátní situace: Filozof by se neměl zříkat toho, aby se nějak angažoval ve společensky podstatných otázkách, ale zároveň by neměl mít pocit, že může zasvěceně mluvit o čemkoli.

Vraťte se tedy ještě k tomu kánonu – co by měl filozof vědět, umět? V citované knize se vymezujete proti tomu, že filozofie se někdy skoro ztotožňuje se svými dějinami a citujete Alfreda Whiteheada, který říkal, že výklad filozofie někdy vypadá jako spousta poznámek pod čarou k Platónovi...

Samozřejmě, že filozof musí něco o té antické filozofii vědět a musí vědět i něco z historie filozofie obecně. Ale filozofie by určitě neměla být redukována, jak se to někdy při výuce děje, na dějiny filozofie. Jinak pokud jde o tu historii, tak mám pocit, že z ní jsme toho už strávili hodně, že těm problémům, které řešili třeba Platón a Aristotelés, už docela dobře rozumíme. Podle mě první filozof, kterého jsme ještě nestrávili úplně dobře, je Kant, ten je převratný. Mezi analytickými filozofy začíná dnes být překvapivě velmi populární Hegel, který byl ještě nedávno brán za příklad totálního pafilozofa. A pak myslím, že je důležité klást důraz na některé klasické věci z filozofie dvacátého století, protože to je pojetí, které je nám přece jen způsobem zpracování bližší než vzdálená historie.

Podle mě je zásadní, aby se adeпти filozofie nebáli klasiky interpretovat po svém, aby neustrnuli v posvátné úctě před nimi, což pak právě může studium filozofie měnit ve studium jejich dějin.

Souhlasím. Jeden z mých dalších filozofických hrdinů Robert Brandom používá termín „bebop history“. Říká, že my filozofové bychom měli studovat dějiny filozofie, ale ne jako historici, nýbrž tak, abychom si tam vzali něco pro současnost. Samozřejmě, někdy přitom i toho filozofa i trochu překrutíme, ale to nevádí. On nám dal nějaký důležitý impuls, a to je podstatné. Já taky čtu spousta věcí z dějin filozofie ne jako historik – nezajímá mě v první řadě, co přesně ten filozof myslel tou a tou

větou. Spíš mě zajímá, zda to, co říká, mi může pomoci najít odpověď na otázky, které mi leží v hlavě.

Takže nemáte ambici dojít k jediné možné interpretaci.

Přesně tak! A je to naprosto v pořádku. Interpretujeme idiosynkratickým způsobem.

Chci se ještě vrátit k tomu, čím jsme začínali – k vědě, respektive sebevědomí přírodovědců, jejich někdy nereflektované jistotě, že jejich vědní obor přináší pozitivní věci, že moderní věda je prostě pro člověka bez diskuse dobrá. K jistotě, že žijeme čím dál lépe...

Já ale souhlasím s tím, že lidstvo žije čím dál lépe, že pokrok opravdu existuje. Myslím, že věda především odpovídá na lidský pud po poznávání; jeden filozof to charakterizoval tak, že lidi jsou „infožravci“. To je něco, co máme geneticky dané, a s tím asi nic nenaděláme. Je samozřejmě otázkou, zda by se vědci měli pouštět do různých temných uliček, které mohou vést k něčemu negativnímu, ale odpověď je asi dost jednoduchá, protože to prostě zastavit nejde. Věda funguje tak, že se snaží odpovídat na všemožné otázky a objevit vše, co objevit lze. Je to dané naší potřebou znát a vědět. Věda podle mě není nástroj zajišťování lepší budoucnosti, ale nástroj, který uspokojuje ty naše „infožravé potřeby“. A přitom nám přináší spousta užitečných věcí. A přináší i nějaké negativní. A asi s tím nic nenaděláme.

A ten pokrok?

Nedávno jsem četl knihu The Better Angels of Our Nature od Stevena Pinkera, což je významný kognitivní vědec a filozof z Massachusetts Institute of Technology. Pinker se v ní s pomocí statistik snaží ukázat, jak ve světě ubývá násilí. Vypadá to divně, když se podíváme na dnešní svět a dvacáté století. Ale statistická data ukazují jednoznačně, že násilí je na světě relativně čím dál méně. Ve středověku bylo třeba v podstatě všudypřítomné mučení. A v tomto smyslu se mění i mentalita lidí, Pinker například uvádí citáty řady velkých intelektuálů, kteří ještě v 19. století vychvalovali válku. Dnes je přitom samozřejmě mou banalitou tvrzení, že válku nechceme.

To mi nepřipadá tak úplně pravdivé – co válka s terorismem? Tu přece řada západních politiků a intelektuálů chce.

Lidé, kteří mluví o válce s terorismem, mají pocit, že to slovo používají metaforicky, ale máte pravdu, že to má atributy skutečné války. To je pravda.

Proč vzniká ten optický klam? Násilí fakticky, alespoň podle Pinkera ubývá, ale zdá se na první pohled, že nás obklopuje stále těsněji.

Je to dáno tím, nakolik rychle a spektakulárně se dnes všechno dozvídáme. Pinker v knize uvádí tabulku největších katastrof, nejmasyvnějšího zabíjení v dějinách lidstva. Na prvním místě sice je druhá světová válka, ale v okamžiku, kdy se počet obětí vztáhne k počtu tehdy žijících lidí, propadne se někam na patnácté místo. A první příčky obsadí události, o kterých tady většina z nás nikdy ani neslyšela.

A není součástí současných dějin také to, že Západ ztrácí svoje dominantní postavení? Že možná ten pokrok zažívají a budou zažívat spíš už jiné kultury?

Nevím. Samozřejmě jsou tu nějaké indície, že by to tak mohlo být. A když si vezmu, že my v Evropě už ani moc nechceme mít děti, mám někdy pocit, že by možná bylo rozumné, kdybychom přirozenou cestou ustoupili třeba imigrantům ze Somálska, kteří by byli vděční za to, s čím my si nevíme rady. Na druhou stranu můžeme zase odkázat k té Pinkerově knize – on hledá vztah mezi násilím a společenským uspořádáním, a demokracie podle něj jasně koreluje s úbytkem násilí. Čili, přes zjevné nedostatky našeho západního světa se ten svět, myslím, pohybuje spíš rozumným směrem. Tak by možná byla škoda, kdyby to takhle dopadlo. Ale nevím.

Před pěti lety jste ve svém blogu vstoupil i do diskusí o postavení Akademie věd v rámci české vědy, odmítal jste přitom pozici, že je třeba Akademií hájit za každou cenu.

Jak se situace kolem vyvinula během těch posledních let? Začnu oklikou – před rokem '89 jsem se živil jako programátor a pracoval jsem v podniku, který se mi nezdál být moc efektivní a potřebný, a přišlo mi samozřejmě, že po roce '89 stěžejí přežije. V podniku všichni nadšeně podporovali revoluci, ale když došlo na téma rušení podniku, tak začali zdůrazňovat, jak je potřebný a jak je strašně důležité, co dělá. Byl jsem trochu zděšený z toho, jak osobní zájmy zatemňují člověku mysl. A někdy mám trochu podobný pocit i tady, v Akademii. Když se bojuje o postavení Akademie a samozřejmě o peníze, tak někteří lidi z Akademie tu mysl zatemněnou mají také. A mají pocit, že to, co my tady děláme, je neoddiskutovatelně skvělé a kdo to kritizuje, má nějaké nečisté úmysly. Tomu se snažím vzdát. Musíme si neustále zametat před vlastními prahem. Ano, jsou tu tlaky, kterým je rozumné se bránit. Ale musíme být velmi opatrní, abychom se nedostali do pozice, kdy budeme každého, kdo nás kritizuje, považovat za nepřítel.

Michal KOMÁREK